

JOVAN VUKOVIĆ

SRPSKOHRVATSKA KNJIŽEVNA AKCENTUACIJA I FUNKCIONALNOST AKCENATA I KVANTITETA*

I

1. Četvoroakcenatski srpskohrvatski sistem, sa opozicijama uzlaznog i silaznog tona ($\overset{..}{i} \sim \overset{..}{i}$) i sa opozicijama kvantiteta akcentovanih ($\overset{..}{i} \sim \overset{..}{i}$) i neakcentovanih ($\overset{..}{i} \sim \text{—}$) slogova, daje našem književnom jeziku karakter izrazite zvučne raznolikosti, izrazito iznijansirane politonije. Silazni akcenti ($\overset{..}{i}$) izrazito su *silazni* (v/odu, r/u:ku — acc. sg.) dok su uzlazni, nasuprot tome, izrazito *uzlazni* (v/oda, r/u:ka). Kvantiteti kratkih i dugih slogova se isto tako izrazito diferenciraju sa odnosom trajanja otprilike 1 prema 2 (v/ode: — r/u:ke; v/oda — v/ode: — i sl.). Takav odnos, i u smislu kretanja tona i u smislu trajanja, najlakše je primetiti u rečenici ma koliko ona bila emotivno napregnuta i sa raznolikim oscilacijama intenziteta i melodije, odnos kvantiteta i kvaliteta akcentovanih slogova minimalno se može pomerati; kvantitet neakcentovanog dugog sloga u zavisnosti od rečenične intonacije, ne tako često, može biti oštećen (skraćivanje do poluduzine: viodē: sam iskao, — ili, katkad ako reč ne nosi rečenični akcenat, do potpune kratkoće). Ovo je bilo potrebno napomenuti zato što u jezicima koji nemaju čvrst sistem slogovnih opozicijasi-

OBJAŠNENJE:

1. Kratak vokal sa $\overset{..}{i}$ transkribovan je sa $\overset{..}{i}$ ispred vokala (v'odu = vodu).
2. Dugi vokal sa $\overset{..}{i}$ transkribovan je sa $\overset{..}{i}$ ispred vokala i: iza vokala (r'u:ke = rùke).
3. Kratak vokal sa $\overset{..}{i}$ transkribovan je sa $\overset{..}{i}$ ispred vokala (v'oda = vòda).
4. Dugi vokal sa $\overset{..}{i}$ transkribovan je sa $\overset{..}{i}$ ispred vokala i: iza vokala (r'u:ka = rùka).
5. Dugi neakcentovan slog označavaće se sa: iza vokala (r'u:ke = rùkē).

* Ovaj rad je u proširenom obliku predavanje održano na Seminaru za strane slaviste, u Zagrebu 1970. godine; istovremeno predstavlja u skraćenom obliku uvodno poglavlje u knjizi koja je u pripremi pod nazivom *Akcentatske i intonacione studije I*.

laznog i uzlaznog akcenta, kratkog i dugog kvantiteta, rečenična intonacija, ekspresivno struktuirana, dopušta mnogostruka pomeranja u momentnoj realizaciji slogovnog tona i kvantiteta: transformacije običnog tipičnog akcenta (u pravcu silaznosti ili uzlaznosti, posebno produžavanje tipičnog kvantiteta — i slično).¹ Ako se u srpskohrvatskom književnom izgovoru u ekspresivne svrhe vrše katkad pomeranja akcenta sa uobičajenog mesta (napred ili nazad), onda se to vrši na sebi svojstven način: sasvim drukčije i pod sasvim drugim uslovima nego što se to čini u jezicima koji se ne odlikuju ovako čvrstim opozicijama tona i kvantiteta.

Opća slika opozicija:

	akcenti		neakcentovani sl.		
	silazni	uzlazni	kratak slog	dug slog	
kratki	č'eta	s'elo	ž'enA	ž'enE:	iza kratkog
dugi	m'e:so	pr'e:lo	r'u:kA	r'u:kE:	iza dugog

2. Hrvatskosrpski akcenatski sistem književnog jezika ima svoju osnovu u dijalekatskoj zoni najnovije štokavske akcentuacije (istočnohercegovačke ijekavske i šumadijsko-vojvođanske ekavske govorne oblasti). Četvoroakcenatski sistem, sa opozicijama uzlaznih akcenata prema silaznim, nastao je (negde u XIV stoleću) evolucijom starijeg dvoakcenatskog sistema u procesu pomeranja silaznih akcenata sa kraja reči i dalje sa svakog nepočetnog sloga na prethodni slog sa promenom silaznog u uzlazni karakter slogovne intonacije:

vod'a → V'ODA, vod'e: → V'ODE:; ru:k'a → R'U:KA, ru:k'e: → R'U:KE:; diěv'ò:jka (dev'ò:jka) → DJ'EVO:JKA (d'èvo:jka), drugar'ica → DRUG'ARICA, nar'od → N'A:ROD itd.

Iz situacije da je morao biti pomeren silazni akcenat ako nije bio na početnom slogu reči (i uopće akcenatske celine), proistekla je zakonito utvrđena pojava:

a) da je poslednji slog dvosložne i višesložne reči OSTAO UVEK NEAKCENTOVAN;

b) da je ograničeno mesto silaznih akcenata SAMO NA POČETKU REČI (ili akcenatske celine).

Jednosložne reči (grīa:d, snīop i sl.), bez uslova pomeranja, ostale su sa silaznom intonacijom. Na taj način smo dobili i posebne uslove za mogućnosti ostvarivanja silazne i uzlazne intonacije:

a) šire mogućnosti za frekvenciju uzlaznih akcenata, zato što u leksičkim jedinicama i u oblicima promenljivih reči mogu imati svoje mesto od početnog do pretposlednjeg mesta i

¹ O tim pojavama biće više reči u nastavcima ove studije i kad se govori o slogovnoj i kad se govori o rečeničnoj intonaciji.

b) *ograničene mogućnosti u frekvenciji silaznih akcenata*, zato što im je sloboda kretanja ograničena samo na početni slog akcenatske celine.²

Analize običnih prozних tekstova, kao što bi bili tekstovi pripovedačke proze (i narodne i umetničke), kao što bi bili tekstovi običnog razgovornog kontakta (mirniji razgovor bez jačih emotivnih oscilacija), mogu nam pokazati da se odnos silaznih i uzlaznih akcenata kreće u procentima između 30% do 40% prema 70% do 60% u korist uzlazne slogovne intonacije. Kao što ćemo videti, taj odnos se menja u tekstovima emocionalnog karaktera, u stihovima izrazu posebno. I u tom smislu se otvara široko polje za proučavanje i ocenjivanje funkcionalnosti slogovne intonacije na planu STILISTIČKIH kategorija, što je tek od novijeg vremena u toku istraživanja (i što, kako ja računam, treba umnogome da obogati ispitivanje izražajnog zvuka u oblasti intonacione stilistike).

Ako u osnovnim potezima predočimo i shvatimo prirodu našeg četvoroakcenatskog sistema, onda nam se, da bismo mogli dublje i šire ući u njihove funkcionalne vrednosti, ukazuje nekoliko razolikih aspekata sa kojih možemo promatrati kretanje i ulogu akcenata i kvantiteta u pojedinačnim i skupnim manifestacijama njihovih funkcija.

1.

Od posebne važnosti je imati u vidu AKUSTIČKU VREDNOST naših silaznih i uzlaznih akcenata. Koliko se oni, jedni i drugi, izrazito oponiraju po njihovim svojstvima artikulacionofiziološkog karaktera, isto toliko se, i uslovljeno tim svojstvima, oponiraju jedni prema drugima po svojim akustičkim delovanjima na slušaoca (primaoca AKUSTIČKIH UTISAKA). Naime, silazni akcenti na slušaoca deluju OŠTRIJE, daju utisak dinamičnije realizovanog zvuka, a nasuprot tome, uzlazni akcenti čine da se od njih dobija utisak BLAŽEGA, MEKŠEGA ZVUKA. Sama po sebi ta i takva situacija čini da se opozicije oštrije i blaže dinamike u doživljavanju zvučne slike u procesima govorne komunikacije funkcionalno raspoređuju ne samo na planu gramatičkih njihovih funkcija nego, i mnogo više i mnogo izrazitije, i na planu stilistički traženih i stilističkih dobijanih efekata. Šta znači oštrije, na jednoj, i mekši utisak, na drugoj strani, od dveju vrsta slogovne intonacije, neka nam, samo za momenat, pokaže činjenica: da se hipokoristika u našem jeziku redovno ostvaruje u vidu transformacije ma koje osnovne intonacije u izrazito uzlaznu (u vidu dugog uzlaznog akcenta):

a) prema osnovnim rečima porodične nomenklature: b`aba, t`etka, br`at, s`estra i sl. hipokoristike dobijaju tipiziranu dugouzlaznu slogovnu intonaciju: b/a:ka, t/e:ta, br/a:co, s/e:ka i sl.:

b) sva vlastita imena koja kao hipokoristikoni³ nastaju od običnih dobijaju, isto tako, tipiziranu dugouzlaznu slogovnu intonaciju: prema običnim imenima: N/ikola, Đ/ura:đ (ili Đ\u:rde), J/ovan, /Ivan, M/ustafa,

² U svojim analizama koje sam dosada vršio na tekstovima razne vrste (običnim komunikativnim, umetničkim, proznim i stihovanim i sl.) ova činjenica, koja se reflektuje na funkcionalnoj osnovi razlika u stilovima, mnoštvom statističkih podataka može biti potvrđena.

P'etar i sl., imamo imena: N/i:ko, Đ/u:ro, J/o:vo, /I:vo, M/u:jo, P/e:ro i sl. (u stvari, ostvaruje se hipokoristično značenje dvojakim sredstvima): 1) morfološkim — putem derivacionih formata i 2) intonacionim — putem transformacije neutralnih u emotivni — dugouzlazni akcent; u slučaju osobnih imena: skraćivanje i preformiranje osnove i (+) nova intonacija;

c) mekoća uzlazne (i to dugouzlazne) intonacije osobito se ispoljava u svim situacijama kad govorno lice hoće da izrazi svoju nežnost prema sagovorniku ili prema licu ili predmetu o kome govori: kad se »tepa« detetu ili prisnoj maloj životinji: m/a:ca(i kad se kaže detetu), z/e:ko (dete ili životinja), itd. itd.³

Da se utvrdi činjenica: da postoji izrazita diferencijacija između hrvatskosrpskih književnih akcenata u smislu akustičkog utiska, čini nam jedno od primarnih polazišta odakle bismo mogli vršiti razgraničavanja između njihovih ČISTO GRAMATIČKIH i GRAMATIČKO-STILISTIČKIH FUNKCIJA (opozicije: jezička pojava NEUTRALNA po efektu i pojava MARKIRANA, prva u funkciji običnoj gramatičkoj, druga u funkciji stilistički efektnoj).

2.

1. Čisto gramatička uloga naših akcenata ispoljava se u prilično ograničenoj meri: a) u diferenciranom značenju reči istoga glasovnog sastava, b) u diferenciranom značenju dvaju oblika promenljivih reči kad se oni nalaze u podudarnosti istoga glasovnog sklopa, i c) u tipiziranom akcentu izvesnoga broja gramatičkih kategorija (podudarnost akcenta i gramatičke funkcije).

a) Nije veliki broj reči sasvim različitog značenja a istog glasovnog sklopa — sa razlikama samo u akcentu: gr'a:d (= varoš) i gr`ad (prirodna nepogoda), p/ara (= novac) i p`ara (od vode), k`upiti (= skupljati) i k/u:piti (nešto u trgovini), p`as (životinja) i p`a:s (deo odela), p/ogledati i pogl/e:dati (gl. vid), pom/etati i pom/e:tati (= ometati u poslu) i tome slično. Taj broj primera se povećava u ekavskom izgovoru, kod kojih je glasovna razlika u ijekavskom izrazito obeležena: s/edeti i s/e:deti (ijek. sj/edjeti i sij/edjeti, s/elo i s/e:lo (ijekavski teren: s/elo i sij/elo), b`eg i bie:g (b`eg i b`ijeg) — i tome slično. Glasovna podudarnost u primerima se umnožava kada se uporede oblici promenljivih reči sa leksičkim jedinicama drugih kategorija: r/a:dio (glag. oblik) i ria:dio (imenica), g`ore (pl. imenice) i g`ore (prilog), s`amo (priloška reč) i s/a:mo (pridev srednjeg roda) i tome slično.⁴

b) Nisu retke u podudarnosti oblika iste reči sa izrazitom diferencijacijom ili samo akcenta ili i akcenta i kvantiteta, i u padežnom i u glagolskom sistemu: v/ode: (gen. sing.) prema v`ode (nom. i acc. pl.), r/u:ke: prema r`ke i sl.; (izlomiti, p/eče, `ispeče (aorist), i tome slično.

³ Ovde momentano ukazujem na najtipičniji i na najizrazitiji slučaj: kako se u povezanosti sa semantičkim modulacijama usaglašavaju razlike u tonovima slogovne intonacije. Kad se u analizama gramatičkih kategorija šire primeni ova, u osnovi utvrđena, tendencija usaglašavanja, imaćemo razrađenu platformu i za suprotnije analize umetničkog teksta, osobito stihovanog.

⁴ U ovom smislu našire izložen i komentaran materijal uporedi u referatu na VI slavističkom kongresu u Pragu (avgust 1968. god.) — Thomas F. Maguer: *Postvukovske akcenatske norme u savremenom hrvatskom jeziku*.

c) Gramatičke kategorije sa tipiziranim akcentom javljaju se u jednom dosta ograničenom broju:

1) adjektivizirani oblici priloga vremena sadašnjeg: l/ete:ći: meci, t/eg-le:ća: stoka, odgov/araju:ći: zadaci, zadovolj/avaju:ći: rezultati — sl.) na drugom slogu od kraja — trosloženi oblici — ili na četvrtom — od kraja — višesložni oblici, — i dva poslednja sloga uvek dugi;

2) komparativi pridevi: dr'a:g — dr/a:ga, bl'a:g — bl/a:ga- kr'ut, l'p, m'ek — m/eka — i sl., komp. dr'aži:, bl'aži:, kr'uci:, l'epši:, m'ekši: (uvek kratki silazni i dužina), ili n'ov — n/ova, zdr'av — zdr'ava (ili zdr/ava), p'un — p'una (ili p/una) prema čemu uvek: n/oviji:, zdr'aviji:, p/uniji: i sl. (kratki uzlazni na trećem slogu od kraja i dužina na poslednjem); u svemu: utvrđen odnos tipiziranog akcenta u komparativu (dva tipa) prema akcenatskim prilikama u pozitivu. Pomenimo još tipiziran akcenat u glagolskih imenica pravljenih na -nje ili -će od perfektnih glagola: dugi uzlazni na preposlednjem slogu: izvrš/e:nje, spas/e:nje, pokr/i:će, uskrsn/u:će i sl.⁵

2. Koliko god da su brojni (relativno brojni) primeri koji u pisanom tekstu dobijaju isti glasovni sklop, a diferenciraju se samo po izgovoru (intonacija akcenta i kvantiteta) ipak je diferencijacija značenja osigurana kontekstom, tako da pisac nema mnogo teškoća da bi izbegao zabunu, da, recimo, čitalac neće u tekstu razlikovati gr'ad i gr'a:d, k'upiti i k/u:piti i sl. (još je lakše razlikovati oblike promenljivih reči). Čak i kada nema razlika u izgovoru, kao što je slučaj sa imenicama k/osa (na glavi) i k/osa (poljoprivredni predmet), situacija konteksta će uvek omogućiti da se diferencira značenje.

Prema tome, može se reći: da *gramatička funkcija srpskohrvatske književne politonije NIJE MNOGO VELIKA*; niti je u procesu nastajanja sistema igrala, niti u njegovom sinhronom održavanju igra kakvu značajniju ulogu *potrebe* jezika da takav politonični sistem nastane i da se on čuva. Više akcenata i opozicije kvantiteta, uglavnom, čini zvučnu konfiguraciju jezičkog sistema, kao što bi se moglo reći za mnoge jezike sa mnogostrukom iznijansiranim glasovnim sistemom (veći broj fonema i širi registar varijanata jedne foneme — ruski jezik- npr., u odnosu prema srpskohrvatskom) da oni, ovakvi jezici, pokazuju bogatstvo artikulacione zvučne iznijansiranosti u jezičkom sistemu. Ali, dok u jezicima sa većom polizvučnošću glasovnog sistema veći broj glasovnih realizacija ima u dobroj meri izrazitiju funkcionalnost u jezičkoj komunikativnosti neutralnoga karaktera srodni glasovni skupovi u više prilika diferenciraju značenja), dotle intonaciona raznolikost odlika toga zvučnoga sistema u jeziku više zadovoljava emo-

⁵ Ova ovakva zakonitost se, jasno i razgraničeno, očituje u govorima naše zone istočnohercegovačkoga tipa, i nju bi kao jednu od izrazitih pojava jezičke harmonije (tipiziran akcenat na bazi vidskog značenja glagolskih imenica) trebalo uzeti kao oznaku normativnog stanja (kao što je to slučaj kod prethodno pomenutih gramatičkih kategorija), nasuprot izvesnim poremećajima koji se, tu i tamo, javljaju u drugim govornim zonama. Ako se, npr., u Srbiji ili gde drugo javlja i akcenat sp/a:se:nje, nije potrebno imati mnogo sluha za jezičku zvučnu harmoniju pa primetiti jedno obično *iskliznuće* iz normalno ostvarenih tendencija ka akcenatskoj tipiziranosti jedne određene kategorije u tvorbi reči (uporedi m/i:riti — pom/i:riti — ali m/i:re:nje a pomir/e:nje, sk/u:peti — posk/u:peti — ali poskuplj/e:nje — i tako slično kao ređovan odnos između osnovnih i prema njima izvedenih reči).

tivno-ekspresivnu nego običnu komunikativnu stranu jezika. Otuda prô- ističe vidljivija (i običnim sluhom opipljivija) uloga ovoga (u konkretnom slučaju srpskohrvatskoga) tipa akcentuacije u poetskom izrazu, kad je uporedimo sa jednostavnijim akcenatskim sistemima koji ovakve polizvučnosti nemaju, a koji će iste ili slične efekte zadovoljavati na druge načine. Jezici sa »vezanim« akcentom (poljski, češki, francuski i sl.), ili sa manje-više vezanim (nemački i sl.) imaju svaki za sebe, prema svojstvenosti svoje intonacione strukture, svoju ritmičnost i u običnom načinu izražavanja i, još više, u emotivnom (od običnijeg do poetskog) načinu izražavanja.⁶ Jezici koji nemaju u punom smislu opozicije dugih i kratkih slogovnih kvantiteta u emotivnom izrazu taj nedostatak nadoknađuju tim što u zvučnim realizacijama jezičkog izraza ostvaruju izrazitu (i još izrazitiju) diferencijaciju slogovnih intonacija (emotivna duljenja ili skraćivanja tipičnih slogovnih kvantiteta u slogu) — itd., itd. Kad ove pojave imamo u vidu:

a) odnos akcentuacije prema jezičkom sistemu u celini uzetom,
b) odnos tipičnog u intonacionoj strukturi jezičkog sistema prema netipičnom što se ostvaruje i iskorišćava u svrhe jače ili slabije ekspresivnosti,

c) intonacioni odnos u jeziku onoga što je opće »sistemsko« (jezički više zakonito) i onoga što je manje-više individualno (ili manje-više individualno grupno),

— onda nam je lakše razumeti sve slučajeve koji NARUŠAVAJU osnovnu intonacionu liniju datoga sistema akcenata u jeziku. Radi se uvek o dve vrste pojava u takvim slučajevima: a) pojave koje NARUŠAVAJU JEZIČKU HARMONIJU (u stvari, delovanje jezičke stihije), koja je (harmonija) svakom književnom jeziku preko potrebna, i b) pojave koje odstupaju od najobičnijih slogovnih intonacija, a koje, na svoj izvestan način, dobijaju posebne izražajne funkcije u smislu odnosa: ekspresivno ~ neekspresivno, čime se u stvari upotpunjava druge vrste jezička harmonija (kad jezičku harmoniju shvatamo u najširem smislu komunikativne funkcionalnosti u datom jezičkom sistemu). Van svega toga ostaju pojave koje (i u intonacijama kao i u drugim izražajnim kategorijama) svoja diferencijalna obeležja nose od raznolikosti teritorija (ili isto tako od raznolikosti profesionalnih grupa) koje izvesne intonacione momente ostvaruju na sebi svojstven način. Koliko god i ova kategorija pojava igra neutralnu ulogu u smislu slabije i jače funkcionalnosti, delimično (kao što ćemo imati prilike to da ilustrujemo) može po koja intonaciona celina dobijati i svoju stilističku vrednost (prenošenje akcenta na proklitike, neakcentovani kvantiteti i slično).

3.

Po sistemu kvantiteta dugih i kratkih slogova naš književni jezik svoju teritorijalnu bazu ima u govornim oblastima: Hercegovina, Bosna, Sandžak i ijekavska (zapadna) Srbija, — i Valjevska zona u ekavskoj Sr-

⁶ O međusobno tesnoj povezanosti sistematskog karaktera slogovne intonacione strukture i ritmičke strukture stiha u jezicima (odnos ritmičnosti jezika i ritmičke strukture u stihu istoga jezika u stvari) uporedi u knjizi Teorija stiha (ćirilica). Moskva 1968 — u radovima V. M. Žirmunskij: *O nacional'nyh formah jambičeskogo stiha* — i V. E. Holševnikov: *Russkaja i polskaja silabika i silabitonika*.

biji.⁷ U ostalim zonama jezičke teritorije na kojoj je kao celini (u akcentatskom smislu dosledno prenesena akcentuacija) zasnovana norma književnog jezika (Vuk i Daničić) sistem neakcentovanih dužina je narušen i on je poodavno u procesu sve većeg narušavanja (Vojvodina, Mačva, posavski krajevi u Hrvatskoj i dr.). Na taj način imamo situaciju: da nam tri glavna kulturna centra koji igraju glavnu ulogu u izgrađivanju govorne jezičke kulture — Beograd, Zagreb i Sarajevo divergiraju: na jednoj strani Beograd (i sa Novim Sadom) i Zagreb samo delimično (u nejednakoj meri različito uslovljenih situacija govorne reči) čuvaju dug kvantitet neakcentovanih slogova, a na drugoj strani Sarajevo sa punom osnovnom merom neakcentovanih dužina. Ko pažljivije oslušne naše radio-emisije ili televizijske prenose iz ovih centara, to će lako primetiti. U sadanjim prilikama još neizgrađene govorne kulture odigravaju se procesi u različitim smerovima. Nedostatak savršenijeg i stručno ujednačenijeg kadra lektora i na radiju i na televiziji u Beogradu i Zagrebu, nedostatak dogovora i ujednačenijih kriterija, sve jedno s drugim čini da osećamo, i još koje vreme ćemo osećati, disharmoniju i disonance posebno na planu kvantiteta neakcentovanih slogova. U tom smislu je raznolika i uloga naših stručnjaka sa nejednakim kriterijumima (često i sa regionalno ograničenim sluhom za književnojezičke pojave uopće): na jednoj strani ortodokсни gramatičari sa težnjom da se vukovska intonaciona situacija u potpunosti očuva i u onim slučajevima kad je mnogo čega i u intonaciji (kao i inače u gramatičkoj strukturi) od Vuka do danas u književno jezičkoj praksi drukčije ostvareno, — i na drugoj: tendencija da se na račun Vukova i Daničićeva sistema intonacija istakne prestiž velikih gradova (urbana književnojezička teorija kod jednog broja naših stručnjaka). U svemu ovome, za buduću našu kulturu govorne reči, kojoj ćemo, računam, još od ovih dana posvetiti više organizovane pažnje, možemo uneti nekoliko tačaka u sistem kriterija kojima treba da se rukovodimo u budućem delovanju na uspešnijoj razvoju kulture govornog izražavanja, uopće uzevši i posebno kad je reč o akcentu i slogovnom kvantitetu:

1) Kvantitet neakcentovanih slogova u velikom broju slučajeva služi kao morfološki elemenat, to znači da ima svoju gramatičku funkciju. U tom smislu čuvanje kvantiteta daje prednost onoj govornoj zoni koja ga ima: dobro je da se razlikuje *ž/ene* (plural) prema *ž/ene*: (gen. sin.), *s'uze*: da ne pusti — prema *s'uze* da ne pusti, *gl'eda*: (prez.) prema *gl'eda* (aorist), iako to, kao što smo rekli, nije baš neophodno potrebno.

2) Za književnojezičku kulturu uopće, pa posebno i za kultivisanu govornu reč, nikada ne sme biti u prvome redu merodavna masovna izražajna situacija. Nasuprot tome, treba (tako se to radi u svim civilizovanim zemljama) izgovorna norma da se zasniva na izražaju tanjeg sloja obrazovanih ljudi koji su, bez razlike ko su i odakle su, izgradili svoju govornu reč sa izuzetnije odnegovanim sluhom. Analiza govorne reči, u raznim stilovima izražajne komunikacije, kako treba da se organizuje snimanjem

⁷ Uzimam grubo raspodelu po prostranstvu: u stvari bosanskohercegovački tip intonacija u odnosu na kvantitet sloga, koji dopire prema zapadu i severozapadu u sve krajeve do kojih je dosezala migracija ovoga govornog tipa (dalmatinski ikavski govori, ijekavski govori drugde u hrvatskim krajevima i sl.). U tom smislu osobine neakcentovanog kvantiteta, kao tipično istočnohercegovačke svojstvene su i zapadnoj — ikavskoj — Hercegovini i zapadnoj — pretežno ikavskoj Bosni.

na magnetofonske vrpce, pokazale vrlo zanimljivu sliku današnjeg stanja u odnosima žive javne reči — kultivisane i neakultivisane. Nije mali broj ljudi beogradske i novosadske govorne zone koji su u svoju živu govornu reč integrirali dobru meru neakcentovanih dužina vukovskog tipa, ne putem škole (ili najmanje putem škole) nego po sluhu, slušajući neakcentovane dužine u izgovorima ljudi sa bosanskohercegovačkog terena i otkud drugo i osećajući njihovu funkcionalnost. Kako sam ja u svojim dosadašnjim ispitivanjima mogao konstatovati, u istoj kući odrasle dve beogradske osobe razlikuju se po izgovoru neakcentovanih dužina u velikom procentu slučajeva: dužine primljene u kontaktu sa izgrađenijom kulturom govorne reči kod jedne osobe, i nedostatak dužina kao čisto beogradska (današnja) osobina masovnog izgovora kod druge osobe (a porodica je još od ranije beogradska).⁸ Kad se i u ove svrhe na širem planu bude proučavao *arhiv žive govorne reči*, koji smo počeli prikupljati u međusaradnji naših akademija,⁹ onda ćemo sa više sigurnosti moći da govorimo o tendencijama u kojima se, i u pogledu neakcentovanog kvantiteta, ispoljavaju ukrštanja međuticaja govornih zona i naših glavnih kulturnih centara. Tek posle sakupljenog materijala i potrebnih analiza, moći ćemo sigurnije govoriti o književnojezičkoj normi u svim oblastima intonacione strukture književnog jezika, pa posebno i o normi i funkcionalnoj vrednosti neakcentovanih kvantiteta. Tek tada ćemo moći uspešnije raditi i u smislu organizovanog delovanja na uzdizanje govorne kulture od masovnog proseka (urbanog isto toliko koliko i seoskog) na viši nivo — nivo prave jezičke kulture intelektualno razvijenog čoveka. Naše rubrike stručnih časopisa u tom smislu imaju tek u budućnosti da odigraju svoju pravu ulogu.

3) Kad u ovom smislu razvijamo svoju misao, onda imamo na umu opću POTREBU NIVELISANJA naše govorne reči za račun harmoničnog

⁸ U ovom smislu kad se budu vršila ispitivanja, pokazale se mnogo zanimljivijih rezultata:

a) ima osoba iz raznih redova po profesiji koje su *spontano* usvojili dužine koje im nisu (u beogradskoj ili gde drugoj sredini) bile urođene tako da ćemo takve pojave konstatovati u neočekivanom broju procenata;

b) ima osoba koje su putem izvesnog obučavanja (manje ili više svesno usvajanje priznate norme) sticale, i u dobroj meri stekle, ovu izgovornu osobinu: poneki profesori (raznih struka), glumski i operni pevači (osobito mladi), spikeri na radiju i televiziji (što izrazito utiče i na običnu govornu reč). Kad je reč o prosvetnim krugovima, zanimljivo je primetiti: da je uho profesora književnosti (u Beogradu i Novom Sadu), recimo, mnogo prijemljivije za primanje neakcentovanih dužina nego uho lingvističkih stručnjaka. Zato su tamošnji lingvistički stručnjaci (kako se to pokazalo u skorašnjoj stručnoj literaturi) skloni da *jednostrano* pojave posmatraju i jednostrano *donose zaključke*. U stvari (vidi i niže) već i danas možemo tvrditi koliko je neosnovana pretpostavka koja se od posle prošlog rata zvučno pronosirala: kako, tobože, tempo novoga života (posebno socijalističkog u pravcu industrijalizacije) mora uticati u smislu gubljenja vukovskog kvantiteta (Stanislav Vinaver — uporedi, između ostalog, njegovu knjigu *Jezik naš nasušni*, Novi Sad 1952). Kao da bi mogla, npr., češkom kvantitetu (i akcentovanom i neakcentovanom) išta naškoditi i urbanizacija i industrijalizacija zemlje (i noviji tempo socijalističkog života, dodajemo)! I propozicija da bi za 20 godina mogle iščeznuti, uglavnom rečeno, neakcentovani kvantiteti u beogradskoj sredini — sve manje imaju izgleda da se ostvare.

⁹ U tom smislu postoji saradnja između Komisije za lingvistička ispitivanja u sastavu Odjeljenja za društvene nauke Akademije nauka SR BiH i Instituta za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora u sastavu Srpske akademije nauka i umetnosti. I dosad sakupljena građa pruža nam mnogostruke mogućnosti za proučavanje funkcionalne vrednosti slogovnog kvantiteta, pored svega ostalog.

njena razvitka; a na račun i suprotno tendencijama da se ističu prednosti ove ili one govorne zone na račun drugih. Ako naša bosanskohercegovačka (posebno sarajevska) govorna situacija ima svoje prednosti u čuvanju neakcentovanih kvantiteta (kao i uopće u intonacionoj strukturi vukovskog tipa, to ne znači da te njene prednosti treba da apsolutizujemo (i da na to imamo pravo). U procesima međuticaja naših govornih centara i naša bosanskohercegovačka zona trpi uticaje sa drugih strana (ili se procesi sami po sebi odigravaju u posebno stvorenoj dinamici života). Pre svega, i u našim bosanskohercegovačkim gradovima (pa se to, razumljivo, prenosi i u bliže seoske situacije), može se primetiti proces gubljenja kvantiteta ako se jedna za drugom javljaju dve neakcentovane dužine: b/o:ra:ca ili b/o:ra:ca: u gen. plurala, dj/evoja:ka ili dj/evojaka:, gr'ani:ca // gr'a-ni:ca: (poludužina preposlednjeg sloga) ili gr'ani:ca. (Nešto od svega toga može biti uslovljeno uticajem sa strane, a ponešto se dešava u procesu uklanjanja kvantitativne slogovne hipertrofije.) U današnjoj strukturi društvenog života: mešanje stanovništva, fluktuacija obrazovanih ljudi u svojim profesionalnim funkcijama — i tome slično, nesumnjivo je, snažno deluje, i sve snažnije će delovati na formiranje, u stvari, na modeliranje, normativnih uzusa u kulturi naše govorne reči. Svaki stručnjak koji se ozbiljnije posveti proučavanju ovih i sličnih problema, mora s tim računati. Sudovi i ocene ne mogu proizvoljno donositi, kao što je to uvek slučaj kad je u pitanju evolucija u razvitku književnog jezika.¹⁰

4) Ortodoksna gramatika ne može u stvarnosti normativno stanje održati u slučajevima kad živa govorna reč u kultivisanijem svom obliku ne potvrđuje njene, danas arhaizirane, propise. To je slučaj i sa izvesnim neakcentovanim kvantitetima:

a) samo u izuzetnim slučajevima kad je u pitanju izrazitija ekspresivnost i akcenta i kvantiteta hipertrofija od tri dužine (neakcentovane) jedna za drugom ima još svoju živu egzistenciju: z/ada:ta:ka:, (veliki broj) Dalm/ati:na:ca: i sl. Međutim, u neutralnijem funkcionisanju istih gramatičkih kategorija prva od triju dužina (ako su sve tri bez akcenta) skraćuje se: z'a-goneta:ka: (prema z'agone:tka), pr'ipovjeda:ka: (prema pripovijetka, — stara pravopisna norma: pr'ipovijeda:ka:) — i tome slično.¹¹

¹⁰ Kao što se to pokazalo u kongresnom referatu Th. Magnera (referat prikazan na Slavističkom kongresu u Pragu 1968. god.), ispitivanja mehanički vršena bez solidno utvrđenih kriterija: u smislu klasifikovanja i odabiranja informanata i uslova pod kojima će se zapisivati ispitivana grada; u smislu demografske situacije (mešanje stanovništva i međuticaji); u smislu izgrađivanja odabranije govorne kulture, koja će uvek ako se solidno radi ići na račun (a ne za račun) »masovnog proseka«, — dovede (takva ispitivanja) do teških zabuda (vidi o tom posebno niže).

¹¹ U tom pogledu razumljiva su i znatna odstupanja od situacije kakvu su nam ostavili u nasleđe Vuk i Daničić, u neakcentovanim dužinama kao i u velikom broju književnojezičkih pojava u raznim gramatičkim kategorijama. Ali valja izgraditi i temeljne osnove i smisao za ocenjivanje zvučnih (i drugih — svejedno) pojava u književnom jeziku, pa da se mogu donositi valjani zaključci. Da ilustrujemo to samo na jednom primeru *Magnerovih* zaključaka: stvarno, ne postoji izgovor gen. pl. predstavništava (»prema Vukovu zakonu«, kako kaže Magner), ali treba biti sasvim daleko od poznavanja intonacione situacije u njenim osnovama da bi se mogao negde, u kome kulturnom centru našem štokavskom osim timočko-prizrenske oblasti, — čuti izgovor predstavništava (sa svim kratkim slogovima, u stvari, možemo varirati izgovor između predstavništava, predstavništava ili predstavništava (sa polukvantitetom poslednjeg sloga).

b) Nijedna govorna grupa ne održava u izgovornoj praksi sve dužine u prezentu kako ih propisuju gramatike i kako ih je normirao (prema njima) Pravopisni rječnik: tr/e:se:m, t/u:če:m (dužina iza dugog uzlaznog akcenta) izuzetno je redak izgovor; č'uje:m, b'ije:m, k/upuje:m i sl. (dužina u prezentu sa -je- u osnovi) ima nešto prošireniju upotrebu (i po dijalekatskim areama i po intelektualnim krugovima kad je ocenjujemo), ali strogo normiranje i ovog neakcentovanog kvantiteta ostaje bez sigurnije realne osnove (i kada se radi o zonama sa kvantitetima koji kao sistem kvantiteta nisu kakvim spoljnim uticajima narušavani).

U svakom slučaju, preciznije utvrđivanje normativnog stanja u sistemu intonacionih slogovnih kvantiteta ima tek da se ustanovi, i to: nasuprot tendencijama književnojezičke stihije — s jedne, i nasuprot ortodoksnom gramatici — s druge strane. I ovde kao i svuda kad je u pitanju norma književnog jezika, kriteriji koji će odlučivati treba da budu zasnovani istodobno na sigurnosti u analizi jezičkih fakata — toliko na principu *elastičnosti*, koja je u ovakvim slučajevima potrebna da se suprotstavi suhoj gramatičarskoj ortodoksiji.

4.

Sasvim je prirodna pojava da književni jezik koji je zasnovan na govornoj bazi narodnog jezika sa pokretnim akcentom u kategorijama srodnih reči i u kategorijama oblika u sistemima promenljivih reči — ima povećai broj AKCENATSKIH DUBLETA. Raznolikost pojedinih akcenatskih dubleta zasniva se na procesima ujednačavanja i razjednačavanja akcenatskih kategorija. Razna čuvanja starijih odnosa, na jednoj, i razna novija ujednačavanja putem analogija i sl., na drugoj strani, — sve je to jedno s drugim uslovljavalo različite akcente u raznim govornim zonama. I zbog toga veliki broj Vukovih i Daničićevih akcenata nije mogao dobiti status intonacione norme:

a) ili su izvesni akcenti bili i ostali uže provincijalnog karaktera (npr. akcenti pr/ozor, pr/ihod, r/ashod i sl., tako da se za normu književnog izgovora danas i ne uzimaju u obzir);

b) ili su izvesni akcenti bili karakteristični za širu teritoriju književnojezičke baze a na drugoj, opet širokoj, teritoriji smo imali alternaciju datih akcenatskih kategorija (npr. Vukovi i Daničićevi akcenti prezenta: im/a:mo, peč/e: mo, sjed/i:mo, lež/i:mo, lom/i:mo i prema njima /ima:mo, p/eče:mo, sj/edi:mo i sl.; isto tako: t/ebe, nj/ega, za t/ebe, za nj/ega i slično (istočnija zona — Vukov akcenat) i prema tome: t'ebe, nj'ega, z/a njega i sl., — danas ravnopravno upotrebljivi i jedni i drugi akcenti. Dubletni akcenti i u mnoštvu pojedinačnih reči i u dobrom broju gramatičkih kategorija sasvim prirodno u književnom jeziku egzistiraju naporedo (a da se ne narušava akcenatski sistem kao takav). Prema govornim zonama kulturnih centara mogu se i jedni i drugi prilagođavati: č/ita:mo, sj/edi:mo; t/ebe, z/a tebe na scenama i u talasnim emisijama u Sarajevu i Zagrebu, a čit/a:mo, sed/i:mo; t/ebe, za t/ebe i sl. — u Beogradu (iako to, prema prilikama, ne mora uvek tako biti). Kako će se zadržavati da naporedno jedni s drugima postoje ili kako će se vršiti ujednačavanje, to ima da odluči dalji razvitak naših intonacija.

1. Akcenatske celine u mnogo slučajeva nemaju svoju podudarnost sa rečima u običnom gramatičkom smislu interpretiranim. Pre svega, ako uzmemo da je prirodno što takozvane »gramatikalne« reči: pomoćni glagolski oblici, predlozi, veznici i sl. obično nisu nosioci akcenta, onda uvek ostaju izvesne specifičnosti za svaki jezik posebno da ih, prema sebi svojstvenim osobinama, u intonacionom smislu interpretira.

a) Enklitika, i glagolske i zameničke, u književnom jeziku (ne uvek u dijalektima) imaju osobinu da se u slogovnoj intonaciji naslanjaju na drugu reč (ili akcenatsku celinu). Otud proističe i to: da je i neprimodno i neestetski kada se (danas dosta često u dnevnoj štampi) glagolska enklitika nađe iza relativne rečenice (ili i iza zagrada): Student koji ne radi redovno — je osuđen na neuspeh (mesto: ... osuđen je ...) i tome slično. To znači da onaj koji će tako napisati svoju rečenicu ne doživljava u njenom zvučnom obliku, a to je uvek loša osobina stila.

b) Stara je osobina (još praslovenskog porekla) našega jezika da se silazni akcenti sa početnog sloga prenose na predloge (proklitičke reči):

gr`a:d — gr`a:da — `u gra:d, `iz gra:da; v`odu — v`ode (akuzativ) — n`a vodu — kr`oz vode — i tome slično.

Ako je današnji silazni akcenat kakvog novijega porekla (dugi silazni od metatonijskih akcenata: slovenskog akuta ili slovenskog sirkunfleksa; kratki silazni: od starog indoevropskog akuta ili od kratkog metatonijskog akcenta — i sl.), onda je prenošenje novijega porekla: nastalo u procesima novog štokavskog pomeranja: ml`a:di: — /od mla:do:ga, br`at — br`ata — /od brata (stari akut / (\*br/a:tr`), kr`ava — /od krave: (*kr/a:va, uporedi rusko koróva i sl.). Po načinu prenošenja (starog i novog) silaznih akcenata na proklitike u najvećem broju slučajeva možemo utvrditi staro poreklo naših današnjih silaznih akcenata (razume se: kad znamo glavne procese u menjanju akcenatskog sistema od indoevropskog stanja do današnje četvoroakcenatske situacije — najnovije štokavske).

2. Ako stranac želi da sluhom usvoji izgovore akcenata prenesenih na proklitike, i ako je savladao, u pristojnoj meri bar, razlike akcenata, i akcente posebnih reči i njihovih obličkih kategorija, on bi morao više pažnje posvetiti prilagođavanju sluha (da prima razlike novog i starog prenošenja) i sticanju znanja iz istorije slovenske i srpskohrvatske akcentuacije.

3. Prenošnje akcenta na proklitike, u strožijem smislu uzevši, — osobina je Vukova jezika i, uglavnom uzeto, zapadnije naše jezičke teritorije. Međutim, i ovde se situacija komplikuje tim što je istočnija naša jezička teritorija umnogome (ili izvesne uže zone i gotovo u potpunosti) izgubila ovu osobinu svoje intonacione strukture. Na taj nam se način očituje razlika intonacije: `u gra:d, /u kuću, /od bráta, na jednoj, i u gr`a:d u k`uću, od br`ata i sl., na drugoj strani. U tom smislu se danas izrazito suprotstavljaju slogovne intonacije kulturnih centara kao što je Sarajevo (prva od ovih dveju situacija) i Beograd (druga intonaciona situacija). I u ovom slučaju je ortodoksna gramatika u situaciji da mora odstupati od strogog pravila za prenošenje akcenta na predloge. Ma kako da je nastajala i situirala se ova razlika između govornih teritorija (istočna zona

je gubila ovu osobinu, svakako, pod udarom stranih uticaja), današnja situacija u književnojezičkoj praksi ocrtava se: u tendencijama posebno ispoljavanih međuuticaja jedne i druge književnojezičke zone. Praksa sve manjeg prenošenja postepeno se prenosi iz Beograda i Zagreba (i drugih gradova dalje od centralnog područja novije akcentuacije) i u bosansko-hercegovačke (i druge zapadnije i jugozapadnije) gradove, — i, nasuprot tome, inteligencija zapadnijega porekla utiče na izgovor Beograda (i drugde) i u smislu prenošenja akcenta (kao i u mnogo čemu drugome, kao što smo pomenuli slučaj sa neakcentovanim dužinama).

6.

Kad imamo u vidu mogućnosti prenošenja i neprenošenja akcenta na proklitike, i druge pojave koje iz ovih ili onih razloga dopuštaju odstupanja od starijih vukovskih i daničićevskih propisa, onda nam se naporednosti u mnogo slučajeva predočavaju ne samo u smislu teritorijalnih razlika — nego i u smislu funkcionalnih opozicija na stilističkom planu. Naime, i tu se ogleda princip općelingvističkog karaktera: kao što biva sa sinonimima ako ih uživa ista skupina ljudi (teritorijalno ili profesionalno izdiferencirana), i akcenatski dubleti se javljaju u smislu odnosa: stilistički *neutralan* i stilistički markiran zvuk žive reči. U kategorije na toj osnovi oponiranih pojava možemo ubrajati:

- a) prenošenje i neprenošenje na predloge,
- b) obličke kategorije jednosloženih i dvosloženih imenica muškog roda sa proširenom osnovom u pluralu (grad/ovima i gradovima),
- c) akcenat lokativa sg. kod imenica dvosložnih i višesložnih koje su diferencijalnu intonaciju ovoga padeža nasledile iz praslavenskog (k'ame:n k'ame:na ~ na kam/enu, danas i na k'amenu — i sl.).

U sva tri slučaja je zapadna zona arhaičnija sa intonacijom, bliže Vuku i Daničiću; u sva tri slučaja je, opet da kažemo, i na zapadnoj teritoriji stariji odnos narušen, tako da su mogućnosti *dubletne* upotrebe jednog ili drugog akcenta razgraničene na bazi: arhaičnija intonacija — stilistički *neutralna* (zato što je više urođena) a mlađa — stilistički relevantna (zato što je novija) — ili se (kao što ćemo videti) odnosi na stilističkom planu menjaju u suprotnom pravcu. Za sve tri ove akcenatske kategorije predočavaju se danas dva plana njihovih međudnosa:

a) *književnojezički* (govor inteligencije u urbanoj atmosferi formirane) i

b) *seoski* govor zapadnijih naših krajeva.

Sumarna analiza snimljenih tekstova može nam predočiti ovako interpretiranu sliku kad sve tri ove akcenatske kategorije posmatramo svaku za sebe.

1. Bosanskohercegovačka teritorija (i druge zapadnije slično njoj) izrazito je vezana za pomeranje silaznog akcenta na proklitike. Ali se tu ogledaju tri raznolike mogućnosti, u zavisnosti od kategorija reči sa kojih se akcenat prenosi: a) *lične zamenice* (tako i priloške reči), b) *imenice* i c) *pridevske* reči.

a) Prenošnje na zamenice (lične) i danas je u ovim krajevima dosledno (i kod inteligencije koliko i na selu): /od mene, z/a njega, pr/ed njim i sl. (razlika se može očitovati samo ako je u pitanju dvosložni predlog /prem/a njima // prema njima, ispr/ed tebe // ispred t'ebe i sl.; ovde treba diferencirati čisto gramatičku ulogu akcenta, kad je u pitanju *izdvajanje*: Za t'ebe sam kupio ovaj poklon / — za tebe a ne za nekoga drugoga).

2. Ako se radi o prenošenju sa imenica, postupak je sasvim drukčiji:

a) dijalekatska sredina i u ovom slučaju pokazuje doslednost u čuvanju starijeg stanja;

b) međutim, urbana inteligencija dopušta šire mogućnosti:

— idem u gr'a:d; prisloni pušku uza z'i:d, na k'ame:n je ruku naslonio — i sl. — *neutralna intonacija*;

— idem u gr'a:d; prisloni pušku uza z'i:d, na k'ame:n je ruku naslonio — sl. — *naglašeno*. (Sasvim bi bilo izveštačeno da imenica ostane bez prenošenja ako na njoj nije rečenični akcenat: IDEM u gr'a:d — i sl. — interesantan pokazatelj da se uoče stilistički momenti u odnosima prenošenja ~ neprenošenje.)

Za beogradsku urbanu sredinu normalno je neprenošenje sa imenica. Ako se (po daničičevskoj tradiciji ili pod uticajem zapadne inteligencije) akcenat i tamo prenese, onda će baš to, kao ređa pojava, dobiti svoju stilističku funkciju, i svakako će to kod rođenog Beograđanina biti individualno obeležena stilistička pojava. Zagrebačka sredina će to, opet, na svoj način transponirati: stručnjaci (stariji naročito), pod uticajem gramatike, trudiće se da očuvaju stanje stare školske prakse, a drugi intelektualci će manje ili više i ovu pojavu individualno bojiti.

c) U prenošenju na pridevske reči najjasnije se difirenciraju urbana i seoska sredina (pri čemu uvek treba imati na umu razliku između urbane inteligencije — i urbanog predgrađa i čaršije). Za književnojezičku situaciju možemo reći: da na svim područjima sve više *zastareva* prenesen akcenat i na pridev: /od novo:g brašna je ispečena pogača; /od naši:h ljudi očekujemo pomoć — i sl. U ovom pogledu nam se kao vrlo arhaični predočavaju akcenti tekstova u stranim priručnicima našega jezika, gde se tamošnji slavisti služe pravilima naših starih gramatika i starije naše akcentološke literature.

3. Sa dosta sličnosti i u nešto drukčijem svetlu nam se predočavaju dubletne mogućnosti lokativnog akcenta. Današnji književni jezik je (bez razlike u teritorijalnom smislu) diferencijalni akcenat lokativa ograničio na *jednosložne imenice* koje označavaju stvari i apstraktne pojmove: gr'a:d — u gr/a:du, b'o:j — u b/oju, k'o:st — na k/osti (ali: o v'u:ku ili 'o vu:ku, o g'ostu i sl.). (Istočnija zona sve više sužava ovakvu intonaciju na krug jednosložnih imenica muškoga roda: u gr/a:du ali na k'osti — i sl.). Za bosanskohercegovačku situaciju je karakterističan ovakav akcenat i kod imenica dvosložnih i višesložnih (izuzimaju se svuda, naravno, imenice ž. roda sa završetkom na -a i imenice srednjeg roda): na kam/enu, na stož/eru, u mlad/osti, u preg/r'išti, po zapovij/esti — i sl. Za mnoge ostale govorne teritorije ovaj akcenat zvuči sasvim neobično. Ali je urbana sredina i bosanskohercegovačka, svakako pod uticajem drugih gradskih govora, transponovala i ovu akcenatsku kategoriju na plan funkcionalnih razlika, na jedan poseban način. Pre svega treba napomenuti da imenice

intelektualnoga porekla ne primaju ovaj akcenatski kalup: /izvešta:j — u 'izvešta:ju, 'teča:j — na 'teča:ju, g'ovo:r (u značenju: dijalekatska zona, ili u značenju reč sa govornice) — u govoru — i tome slično. Samo stariji gramatičari su se i pri izgovoru ovakvih imenica mogli držati narodnoga (vukovskoga) kalupa: u izvešt/a:ju, na teč/a:ju, o gov/oru. Današ sasvim izveštačeno zvuči kad čujete od po koga stručnjaka: u gov/oru toga kraja; u svom gov/oru on je rekao — i sl. I običan hercegovački seljak će izrazito diferencirati: poznajem ga po gov/oru — i: (ovaj ili onaj) političar je kazao u svom gov/oru; u svom 'zvješta:ju je bio kratak i sl. (U stvari, jednako je izdvojen takav postupak i kad se radi o akcentu lokativa i o prenošenju na predloge (ili gotovo jednako): kao što je neobično da se kaže: u izvešt/a:ju, na teč/a:ju, isto je tako neobično da se čuje: \u izvešta:ju, n\ a teča:ju i sl.).

Kad izdvojimo ovaj poseban postupak sa intelektualno građenim rečima, onda nam ostaje da razmatramo dvojaku intonaciju *običnih* imenica ovoga tipa. Urbane sredine, i zapadnije, sve više asimiluju neprenesen akcenat: ni kamen na k'amenu nije ostao; uzeo sam malo graha samo u pr'egršti; na takvom 'ugljenu ne možeš zapaliti vatru — i tome slično. U ovom slučaju neprenesen akcenat ima punu jačinu rečenične intonacije (dakle: akcenatska inovacija nastala je funkcionalnija pojava). Da se to u tom smislu konfrontira, nije samo izražen odnos urbane i neurbane sredine: i u seoskim sredinama hercegovačkim postoji poodavno odnos: na kam'enu, na k'osti — *obična intonacija* — i: na k'amenu (na samom k'amenu), na samoj k'osti — *osobito naglašeno* (i sa prenošenjem n'a kamenu — i sl.).

4. Manje-više slično se ogleda odnos funkcionalni kada je reč o akcenatskim dubletima tipa grad'o:va, sin'o:va, golub'o:va: (grad'ovima, sin'ovima, golub'ovima) — i sl. prema: gr'ado:va: (gr'adovima), s'ino:va (s'novima), g'olubo:va: g'olubo:va: (g'olubovima) i sl.; stariji akcenat je (i u mnogim seoskim govorima) običniji, noviji (analogijski) je izrazitiji stilistički. I u ovom slučaju neobično zvuči kad arhaizirani stručnjak kaže: u našim gov/orima se tako i tako kaže — i sl.

7.

Ako smo označili tipičnost akcenatskog sistema:

a) sa nepostojanjem akcenta na kraju reči,
b) sa vezanim mestom silaznih akcenata samo za početni slog dvosložne i višesložne reči i

c) sa jednosložnim rečima samo silaznog akcenta, to ne znači da se i ove sve tri osobine, tipično narodnoga porekla, u književnom jeziku današnjice čuvaju netaknute.

a) Akcenat kraja reči je moguć po koji put u emocionalno izgovorenim dvosložnim rečima, koje su i same po sebi emocionalno ekspresivne (vrlo retka pojava): Kak'av si! Tam'an si došao na vrijeme!

b) Silazni akcenat nepočetnog sloga, isto tako, moguć je u dva-tri slučaja ekspresivnih kategorija:

1) Saču:va:j bože! Ne d'a:j mu! — i sl.;

2) češće u ekspresivnim rečima književnoga (intelektualnoga) porekla: neverovatno (sasvim bi neobično bilo, osim izveštačeno gramatički kad stručnjak hoće reč da izgovori, da neko kaže neverovatno), izvanredno (mnogo običnije nego izv'anredno; pridev izv'anredan — biće običan da se tako izgovori, a samo usklikno naglašeno: izvanr'edan čovek); po odnosu opozicije neekspresivno — ekspresivno upotrebiće se i prilog 'izuzetno // izuz'etno. Reči, pridevi i prilozi, stranoga neslovenskoga porekla u velikom broju se potčinjavaju ovom pravilu stilističkih odnosa: k'olosa: lno // kolos'a:lno, idealno // ide'a:lno (ide'a:lno bi bilo da se porazgovaramo!), tako i moment'ano — pored nenaglašenijeg m'omentano; zatim je redovan izgovor (bez dubletnih opozicija): pregn'antan (kako bi neobično bilo da se izgovori pr'egnantan), impoz'antan, sek'antan, irelev'antan, ped'antan, toler'antan — i čitava kategorija prideva i priloga ovoga načina formirana.¹²

Ako konfrontiramo jednu prema drugoj dve pojave:

funkcionalnu vrednost dugog uzlaznog akcenta u obeležavanju hipokorističkog značenja reči (vidi gore) i pojavu da neprenesen silazni akcentat često (kad se uzmu sve reči bez obzira na poreklo, dosta često) može čvrsto stajati na nepočetnom slogu, onda nam se mnogo jasnije očituje akustička vrednost uzlaznih i silaznih akcenata: OŠTRINA I DINAMIČNOST (silazni akcenti), na jednoj, i MEKOĆA (koja odgovara blaže senzibilnijem načinu izražavanja, — uzlazni akcenti), na drugoj strani. Kao što je već rečeno ove razlike funkcionalnoga karaktera, u velikoj meri se iskorišćavaju u struktuiranju umetničke reči, u struktuiranju stiha posebno.

c) Bez diferenciranja u smislu ekspresivnosti silazni akcenti se kod izvesnog broja intelektualno građenih reči nalaze nepreneseni i u složenicama: sjevero'istok, jugoz'apad, poljopr'ivreda (veštačke izgovore konstruišu koji put stručnjaci: polj'oprivreda, ili poljopr'ivreda), primopr'edaja, — i tome slično. Vrlo retko će se takav akcentat naći na kojoj reči narodnoga porekla: ranor'anilac — i sl.

d) Opće je pravilo da se reči stranoga porekla, koje su novijeg datuma i ne prolaze kroz filter narodnog govora (da bi se asimilovale prema zakona urođenog domaćeg intonacionoga sistema), izgovaraju sa stranom

¹² Kao što je prethodno pokazano da se u kategorijama tvorbe reči u hiporistikama i deminutivima silazni akcentat transformiše u uzlazni, isto tako, u suprotnom smislu, značenja reči sa ekspresivnim efektom po prirodi ne retko transformišu uzlaznu (mekšu) u silaznu (oštriju) intonaciju sloga. U krajevima, recimo, može alternirati akcentat k/oristan ili k\oristan — ali uvek i svuda n\ekoristan (ekspresivnost negacije), v/aspita:n ili v\aspita:n — ali n\evaspita:n; sa pozitivima pr\avedan (kratki silazni mesto starog dugog akcenta) trebalo bi da bude na negaciju prenesen akcentat u vidu uzlaznog — ali nije nego u vidu silaznog: n\eprevedan (i mnoštvo takvih primera). Sve to nije slučajno nego ima svoju opravdanu motivisanost, iako mnogi slučajevi ostaju nezahvaćeni tim pravilima (npr. odnos sr'eća: n/esreća ostaje pravilan po odnosima: staro i novo prenošenje, iako bismo po ekspresivnosti i jedne i druge reči mogli očekivati drukčiji odnos). Neće biti slučajno ni to da se između reči sa sufiksom -iš kod imenica muškog roda (većinom) sa kvalitativnim značenjem: g/u-sti:š, m/ali:š, s/itni:š, dr/agi:š, hv/ali:š i sl. — izdvaja reč j\uri:š (izrazito oštro ekspresivna reč). O dubletnim akcentima sa ekspresivnim i neekspresivnim značenjima iste reči, o odstupanjima od pravila kod izvesnih ekspresivnih reči u francuskom jeziku biće više reči na drugom mestu u ovoj studiji.

neprenesenom slogovnom intonacijom: asist`ent, matur`ant, ambas`a:dor, improviz`a:tor, interpret`a:tor, recit`a:tor — i sl.; složenice: Indon`e:zija, televi`i:zija, — i tome slično u velikom mnoštvu primera (nekada je bio običan izgovor i profesor, univerzit`e:t — danas ređe i kod urbane inteligencije). Ova ovakva urbanizacija našega književnoga akcenta sve više iščezava, koliko god ona (po inerciji u govoru starije urbane inteligencije) i danas živo egzistira. Novija situacija u izgovoru ovakvih stranih reči nastala je od pojave Novoga pravopisa, gde je za sve njih normiran prenesen uzlazni akcentat. Svoju ulogu (pozitivnu — svakako) u ovom su odigrale naše radio-stanice i televizijske emisije. Preko talasa se svakodnevno prenose noviji akcenti, i to snažno deluje na sluh omladine (tako da je običan slučaj da čak asimiluje uzlazne akcente na ovakvim stranim rečima lakše nego njegov nastavnik maternjeg jezika). Za našu kulturu govorne reči nije od maloga značaja i činjenica da je Pravopisna komisija strogo normirala asimilovan izgovor stranih reči koje u današnjem tempu opće kulture postaju sve više općenarodna svojina, — i činjenica da je naša zračna govorna komunikacija uspela da široko realizuje ovu kulturnu lingvističku pojavu. U tome se ogleda zdrav smisao za harmoničnu kulturu govorne reči u standardu jezika. Konzervativizam starije urbane inteligencije, od koje su se često mogli čuti prigovori (i danas ih slušamo) na račun pomenutog postupka Pravopisne komisije, počiva na jednoj psihološkoj osnovi koja nije retka u kulturnom razvitku društva. Naime, često se u lingvističkim analizama u savremenoj literaturi o savremenom jeziku ukazuje na psihologiju *pomodarstva* kod urbane inteligencije. Da ne bi kulturnar čovek izgledao prostonarodan, da bi ostavljao dojam visoko civilizovanog čoveka, teži da i na taj način pokaže svoj visoki društveni položaj (na svoj način se i u tome manifestuje, koliko god i nesvesno, viša klasna svest). Otpornost urbane inteligencije i njeno neosećanje običnih zahteva da je kulturi jezika potrebna mera harmonije i u intonacijama kao i u svemu drugom lingvističkom — umnogome liči na danas već preživelu pojavu u starom buržoaskom društvu da se svaki strani naziv (i kad za to nema nikakve potrebe) prenese za obeležavanje domaćih predmeta: *supentopf*, *šlafcimer*, *beštek* i sl. (nasuprot tome će nepatvoreni purista, u romantičarskom nacionalnom zanosu) zamenjivati nazive stranoga porekla kao što su *ligeštul* (u *stolica* za ležanje), *žaluzina* (u *rebrenica*), *fotelja* (u *sjedalo*), od *mastila* ili *tinta* napraviće *crnilo*, smetaće mu naziv *parađajz* mesto, svakako, nespretne kovaniće *rajčica*, — od toliko uobičajene kazališne reči *statista* napraviće smešnu (izrazito smešan naziv) — reč *stojiša*, — itd., itd.)¹³ I ovde se kao i inače u mnogo slučajeva kad je reč o razvijanju kulture jezika ogledaju dve suprotne tendencije:

a) pomodna težnja da se književni jezik odvoji, veštački uzdigne iznad dubina općenarodnog izražajnog stvaralaštva (oslanjanje na uzak i plitak sluh masovne urbane kulture) i

b) suprotno tome, težnja da se književni jezik *konzervira* u gramatičkim kalupima i uopće u izražajnim oblicima odvojeno od općeg toka civilizacije i normalnog međujezičkog prožimanja.

¹³ Primere ovde uzimam iz članaka u zagrebačkom stručnom časopisu Jezik, u kojima pojedini stručnjaci insistiraju i na ovako zastarelom čistunstvu.

U savremenoj književnojezičkoj teoriji često se ukazuje na potrebu regulativnog dejstva stručne lingvističke službe, koja nikad ne bi smela ostati kao pasivan posmatrač pojava u razvitku jezičkog standarda, — isto toliko koliko ne bi smela ostati ni u ulozi krute kočnice i smetnje normalnom razvitku književnog jezika saobrazno dinamici vremena.

8.

U krug intonacionih problema našeg savremenog književnog jezika ulazi i situacija ijekavskih izgovora slogova u dugim zamenama staroga glasa «jat», što je relevantno za hrvatsku varijantu našeg književnog jezika, u celini za ovu varijantu, i za dosta široka područja ijekavska u domenu srpske varijante (Bosna i Hercegovina — srpski živalj, Crna Gora, Sandžak i deo Srbije, uz to i zapadniji ijekavski govori dalje). Urbani govori jednoga, ne maloga, dela ijekavske teritorije (pod uticajem stranog žvlja vladajućih nacija koji nije mogao reprodukovati naš domaći dvosložni izgovor dugog »jat-a« (dvosložnu zameru »jat-a diftonska vrednost glasa dala je zameru u vidu dva kratka sloga) transponovali su obično u jednosložnu dugu (rj`e:ka, sj`e:no i sl.), ili u dvosložnu sa dugim akcentom drugoga sloga (rij`e:ka, s`ije:no i sl.). U ovom slučaju merila mogu biti učvršćena prema vukovskoj tradiciji i živom izgovoru govora istočnohercegovačkog tipa. Urbana inteligencija, sa svojom priličnom masovnošću izgovora može i u ovom slučaju služiti kao primer nedostatka izgrađene kulture u živoj govornoj reči. Dugom kvantitetu ekavskog izgovora: b`e:lo, l`e:po (prilog), r`e:ka, s`e:no i sl. treba da odgovara normalan kvantitet od dva kratka sloga: bij`elo, l`ijepo, rij`eka, s`ijeno — i slično (ako ne dejstvuju posebni momenti analogija u leksičkim i morfološkim jedinicama: vj`e:ra: (gen. pl.), zasj`e:dati prema z`asjesti — i sl.¹⁴

¹⁴ Ovde se uopće ne radi više o tome da li da bude merodavan narodni govor ove ili one teritorije ili urbana, ova ili ona, sredina, već je jasna činjenica da se akcentat javne reči, ako se on iole svesno kultiviše, formira u urbanim sredinama.